

Imagination, Utopia, and Political Philosophy

Mansour Ansari*

Abstract

One of the questions that always arise when studying or teaching political philosophy, especially for beginners or non-professional readers, is what is the use of these apparently impossible ideas? If these utopias are not going to be realized, why are they proposed? In the specialized field, for several decades, utopian thought has been exposed to harsh criticism and people like Karl Popper have considered them as the origin of totalitarianism. However, in recent years, the field of studies related to imagination and utopias has seen expansion and transformation, and efforts have been made to consider their positive and efficient aspects. In this article, using recent studies on imagination and utopian thought, attempts have been made to show that imagination and its main product, utopia, are not only tools of thinking but also an inseparable part of political philosophy itself. Therefore, in the education and training of political philosophy, along with cultivating the philosophical and rational thinking, the faculty of imagination should also be strengthened. The research method applied in this study is analytical-explanatory.

Keywords: Creativity and Innovation, Imagination, Political Philosophy, Utopia, Utopian Thought.

1. Introduction

The teachers of political philosophy are always faced with the questions of students and audience as follows: are such imaginary thoughts and ideas, which are neither possible nor feasible in the outside world, useful? What is their use? In the contemporary era, with the dominance of the attitude of originality of proof and scientism over the fields

* Assistant Professor, Department of Political Thought, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, m.ansari51@gmail.com

Date received: 2023/03/06, Date of acceptance: 2023/05/22

of human sciences, imagination, and consequently, utopian ideas have flourished, and even some think of the death of philosophy in general, and, political philosophy in particular. In this article, the basic question is, what is the significance of the imagination and design of utopian ideas for political philosophy? And perhaps with more courage, one can ask whether political philosophy is basically possible without using the power of imagination and projecting utopian ideas? In response to these questions, the main idea of the upcoming article is that the power of imagination is one of the most important sources of political philosophizing, and basically, without using this power, not only it is not possible to raise deep philosophical issues, but also it is said that that philosophizing is probably impossible. Imagination through utopian ideas has played an essential role in the formation and deepening of political philosophies. Imagination and utopia as inseparable parts of philosophy and political philosophy, along with thinking, especially rational thinking, are very important.

2. Text

In this article, after examining the power of imagination and utopian thought and the possibilities that these two provide, their importance for political philosophy has been examined, which are:

2.1 Creativity and innovation in the production of concepts: the language of political philosophy

The creativity and innovation hidden in creativity in political philosophy has led to the production and creation of thousands of political concepts that could not be imagined without imagination and utopian thought. Political philosophy can basically create a new world through the creation of new concepts and words. Our understanding of the world and politics is enriched through these concepts. In this sense, it can be said that without utopian imagination and thought, it would not be possible to produce and create new words and concepts that shape our understanding of the world.

2.2 A different world in political philosophy

Political philosophy presents its idea and work by presenting a different picture of the world – a world other than the current world. The task of political philosophy is not only to describe what exists, but also to present what should be (in the maximalist sense of political philosophy) or what is possible (in the minimalist sense of political philosophy).

2.3 Relativize the present

As was mentioned, one of the important functions of imagination and utopia is to relativize the present time. From classical political philosophy to contemporary political philosophy, political philosophers have served this relativization of the present by providing alternative images for the political order prevalent in their time. This way of looking at the political order always provides the possibility for the audience to imagine alternatives.

2.4 A different interpretation from the past

Basically, political philosophy cannot find a way to the future without interpreting the past. By presenting nightmarish or imaginary images of the past, utopias make it possible to visualize the future. The term "natural state" in the political thought of the parties to the agreement is a narrative from the past to reach the political state in the future. In terms of anthropology, there is no evidence that we can call a period a natural state. However, the members of the social contract had to create the natural situation in the past for the image of the political order they had in the future.

2.5 The principle of change and hope as a substance of political philosophy

Political philosophy has accepted the principle of change by portraying an imaginary or nightmarish past as well as criticizing the present and presenting an imaginary picture of the future. Based on the acceptance of the principle of change, human hope to reach a better life and a better situation is smoothed as one of the main functions of imagination and utopia. In the history of political philosophy, we can mention hundreds of examples of change with hope. From Plato's Utopia to Rousseau's political situation, which inspired the French Revolution, to the political philosophy of Marx and Marxism, which led to the Soviet Revolution, to the New Left political philosophers who inspired the events of May 1968 in France. It may not be an exaggeration if we claim that behind each of the great steps that mankind has taken throughout history, we can find a trace of the collaboration of imagination, utopia and political philosophy.

3. Conclusion

In the decades after World War II, as a result of the tragedies caused by great ideas such as Marxism in the Soviet Union and fascism in Germany, there was an increasing skepticism towards utopia and of course the role of imagination in philosophy in general, and, political philosophy in particular. However, in the last one or two decades, we have seen a kind of optimistic and cautious return to utopias and to a large extent

nightmares in political philosophy. John Rawls reopened the blocked way with his realistic utopia plan. In the last few years, separate groups of studies converged at a point like separate rivers; On the one hand, the power of imagination was placed in the center of attention of psychological and anthropological research and gained special importance and was recognized to a great extent as the power of creativity and innovation. On the other hand, new studies were conducted regarding the role and importance of utopias, and their importance and their constructive role was emphasized, being alert to the lessons from closed and holistic utopias. In this article, with reference to these efforts, a preliminary attempt has been made to show that political philosophy, as a branch of the sturdy tree of philosophy, has been inevitable from the beginning to use the power of imagination, and in a sense, without the power of imagination and Utopian thought not only could not enrich its philosophical language, but also it was not even possible to propose its own ideas. Without the power of imagination, we will never be able to criticize the past and the present, and offering a new plan for the future will be impossible. Therefore, in teaching political philosophy, along with rational philosophy, which is very important in its place, it is necessary to take advantage of the power of imagination and utopia and not to neglect the capacity and creativity of this power.

Bibliography

- Ansari, Mansour (2000), Hannah Arendt and Criticism of Political Philosophy, Tehran: Nahr-e-Markaz. [in Persian]
- Ansari, Mansour (2005). Discursive Democracy: Democratic Possibilities of the Thoughts of Mikhail Bakhtin and Jürgen Habermas, Tehran: Nashre-Markaz. [in Persian]
- Aristotle (1990), The Soul, translated by Ali Murad Davoudi, Tehran: Hikmat. [in Persian]
- Atwood, Margaret (2022), The Handmaid's Tale, translated by Sohail Mosama, Tehran: Entesharat Ghognose. [in Persian]
- Berlin, Isaiah (2008), Freedom and Its Betrayal: Six Enemies of Human Liberty, translated by Ezatollah Foladvand, Tehran: Nasre-Mahi. [in Persian]
- Berman, Marshall (2022), All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity, translated by Murad Farhadpour, Tehran: Entesharat-Tarhe-Noe. [in Persian]
- Byrne, A. (2007). Possibility and Imagination. *Philosophical Perspectives*, 21(1), 125–44.
- Byrne, R. (2005). *The Rational Imagination: How People Create Alternatives to Reality*. Cambridge, MA: MIT Press:
- Chrostowska, S.D. and Ingram, James D. (2016), Political uses of Utopia, New York : Columbia University Press.
- Copleston, Frederick Charles (1989) History of Philosophy: Greece and Rome, translated by Jalaluddin Mojtabai, Tehran: Entesharat-Elmie va Farhangi. [in Persian]

تخیل، یوتوپیا، و فلسفه سیاسی (منصور انصاری) ۵

- Dahrendorf, Ralf. (1958), *Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis*, *The American Journal of Sociology* 64(2), 115-127.
- Eskelinen, Teppo, Lakkala, Keijo and Laakso, Maria. (2020), *Introduction : Utopias and the Revival of Imagination in Teppo, Eskalinen, The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Zed Books.
- Eskelinen, Teppo, Lakkala, Keijo and Pyykkonen, Miikka. (2020), *The Privatization and Recollectivization of Hope*, in Teppo, Eskalinen, *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Zed Books.
- Eskelinen, Teppo. (2020), *Democracy as Utopia: on Locating Radical Rootes*, in Teppo, Eskalinen, *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Zed Books.
- Geuss, Raymond (2008), *Philosophy and Real Politics*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Gregory, Dominic.(2016). *Imagination and Mental Imaginery in The Routlege Hanbook of Philosophy of Imagination*, London and New York; Routledge.
- Hobbs, Thomas (2022), *Leviathan*, translated by Hossein Bashirieh, Tehran: Nashre- Ney.Moore, Thomas (2022), *UTOPIA*, translated by Dariush Ashuri, Tehran: Nashre-Aghe. [in Persian]
- Kind, Amy.(2016). *Exploring Imagination in The Routlege Hanbook of Philosophy of Imagination*, London and New York; Routledge.
- Laakso, Maria. (2020), *Social Dreaming and Uses of Narrativity, Tellability and Experientiality in Literary Dystopia*, in Teppo, Eskalinen, *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Zed Books.
- Lakkala, Keijo. (2020), *Disruttive Utopianism: Opening the Present*, in Teppo, Eskalinen, *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Zed Books.
- Locke, John (2018), *Two Treatises of Government*, translated by Farshad Shariat, Tehran: Entesharat-Neghahe-Moaser. [in Persian]
- Manent, Pierre. (2003), *Le Retour de la Philosophie Politique, politique et sociétés*, vol 22, n 3. P.179-195.
- Mannheim, Karl (1936) *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Trans. Louis Wirth and Edward Shils. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co./New York: Harcourt, Brace and Co. New ed. London: Routledge, 1991.
- Moisio, Olli-Pekka and Rautiainen, Matti. (2020). *Utopian Education: May the Hope be with You*, in Teppo, Eskalinen, *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Zed Books.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm (1998), *The Will of Power*, translated by Majid Sharifi, Tehran: Jami. [in Persian]
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm (2000), *Beyond Good and Bad*, translated by Dariush Ashuri, Tehran: Kharazmi. [in Persian]
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm (2005), *Genealogy of Ethics*, translated by Dariush Ashuri, Tehran: Agha. [in Persian]
- Plato (2011), *Republic*, translated by Fawad Rouhani, Tehran: Entesharat-Elmie va Farhangi. [in Persian]

- Popper, Karl (2021) *The Open Society and Its Enemies*, translated by Ezzatullah Foladvand, Tehran: Entesharat Kharazmi. [in Persian]
- Reich, Brian. (2017), *The Imagination*, Emerald Publishing Limited.
- Rousseau, Jean-Jacques (2022), *Social contract*, translated by Morteza Kalantarian, Tehran: Neshar-Age. [in Persian]
- Sirsch, Jurgen. (2020), *Designing Realistic: Ideal Theory in Practical political Philosophy*, 2. Auflage.
- Stevenson, L. (2003). Twelve Conceptions of Imagination. *British Journal of Aesthetics*, 43(3), 238–59.
- Wright, Erik Olin. (2009). *Envisioning Real Utopias*, London: Verso.

تخیل، یوتوپیا، و فلسفه سیاسی

منصور انصاری*

چکیده

یکی از پرسش‌هایی که همواره با مطالعه یا آموزش فلسفه سیاسی مخصوصاً برای نوآموزان یا خوانندگان غیرحرفه‌ای پیش می‌آید این است که ایده‌های ظاهراً نشدنی و ناممکن چه فایده‌ای دارند؟ این یوتوپیاها اگر قرار نیست تحقق یابند، چرا مطرح می‌شوند؟ در حوزه تخصصی نیز برای چندین دهه اندیشه یوتوپایی در معرض انتقادات تندوتیزی قرار گرفته و کسانی مانند کارل پوپر آن‌ها را منشأ توتالیترانیسم دانسته‌اند. باین‌همه، در سال‌های اخیر حوزه مطالعاتی مربوط به تخیل و یوتوپیاها شاهد گسترش و تحول بوده و تلاش شده است تا وجوه مثبت و کارآی آن‌ها مدنظر قرار بگیرد. در این مقاله با استفاده از مطالعات متأخر درباره قوه تخیل و نیز اندیشه یوتوپایی تلاش کرده‌ایم نشان دهیم که قوه تخیل و به همین سان محصول اصلی آن، یعنی یوتوپیا، نه تنها ابزارهای اندیشیدن، بلکه بخشی لاینفک از خود فلسفه سیاسی هستند. از این‌رو، در تربیت و آموزش فلسفه سیاسی باید، در کنار پرورش قوه فلسفی و عقلانی، قوه تخیل نیز تقویت شود. روش پژوهش حاضر تحلیلی - تبیینی است.

کلیدواژه‌ها: اندیشه یوتوپایی، خلاقیت و نوآوری، فلسفه سیاسی، قوه تخیل، یوتوپیا.

۱. مقدمه

آموزگاران فلسفه سیاسی همواره با این سؤال دانشجویان و مخاطبان مواجه می‌شوند که چنین تفکرات و ایده‌های تخیلی/خیالی، که در جهان بیرونی نه ممکن‌اند و نه شدنی، به چه کار می‌آیند یا چه فایده‌ای دارند؟ این‌گونه سؤالات هنگامی پیچیده‌تر و جدی‌تر می‌شوند که دانشجویان از زبان آموزگار بشنوند که خود افلاطون در پایان جمهور یا کانت در رساله صالح

* استادیار، گروه اندیشه سیاسی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، m.ansari51@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱

پایدار (Kant 1885) آشکارا اقرار کرده‌اند که آگاه‌اند که افکار و ایده‌های آنان جامعه عمل نمی‌پوشانند. وانگهی در دوره معاصر، با سلطه نگرش اصالت اثبات و علم‌گرایی (scientism) بر حوزه‌های علوم انسانی، تخیل و به تبع آن ایده‌های یوتوپیایی از سکه افتاده‌اند و حتی عده‌ای از مرگ فلسفه به‌طور کلی و فلسفه سیاسی به‌طور خاص سخن رانده‌اند (بنگرید به Manent 2003: 179-183). در مقاله حاضر، سؤال اساسی این است که تخیل و طرح ایده‌های یوتوپیایی چه اهمیتی برای فلسفه سیاسی داشته است؟ و شاید با جرئت بیش‌تری بتوان سؤال کرد که آیا فلسفه سیاسی اساساً بدون کاربست قوه تخیل و طرح ایده‌های یوتوپیایی امکان وجود دارد یا نه؟ در پاسخ به این سؤالات ایده اصلی مقاله پیش رو این است که قوه تخیل یکی از مهم‌ترین منابع فلسفه‌ورزی سیاسی است و اساساً بدون بهره‌گیری از این قوه نه تنها امکان طرح مسائل عمیق فلسفی امکان‌پذیر نیست، بلکه شاید حتی بتوان گفت که فلسفه‌ورزی ناممکن است؛ قوه تخیل از طریق ایده‌های یوتوپیایی نقش اساسی در شکل‌گیری و تعمیق فلسفه‌های سیاسی داشته است و البته جهان معاصر از دل همین ایده‌های تخیلی و یوتوپیایی برآمده یا درحقیقت از دل رقابت میان دهه‌ها ایده یوتوپیایی و مآلاً تخیلی برآمده است. تخیل و یوتوپیا، به‌مثابه بخش جدایی‌ناپذیری از فلسفه و فلسفه سیاسی در کنار تفکر، مخصوصاً تفکر عقلانی، از اهمیت به‌سزایی برخوردارند.

مقاله حاضر در تلاش است تا از طریق برقراری نسبت میان قوه تخیل، یوتوپیا، و فلسفه سیاسی اولاً نشان دهد که چرا بزرگ‌ترین و مهم‌ترین فیلسوفان سیاسی ایده‌هایی را مطرح کرده‌اند که مدام در معرض این پرسش هول‌انگیز قرار می‌گیرند که فایده‌اش چیست؟ یا این که چنین ایده‌هایی شدنی نیستند و مآلاً شرط عقل حکم می‌کند که وقت و انرژی خویش را مصروف چیزی ناممکن نکنیم؛ ثانیاً، گامی فراتر بنهیم و با استفاده از نمونه‌های فراوان نشان دهیم که نسبت میان تخیل، یوتوپیا، و فلسفه سیاسی نسبتی ذاتاً ضروری است و شرط بقا و حیات فلسفه سیاسی بهره‌گیری به‌جا و مناسب از این قوه و محصولات آن است؛ ثالثاً، با بررسی امکانات مفهومی، که تخیل در اختیار فلسفه‌ورز سیاسی قرار می‌دهد، امکان تجویز اصول یا دروسی برای تقویت قوه تخیل مخصوصاً برای آموزش فلسفه سیاسی فراهم می‌شود. روش تحقیق این پژوهش توصیفی - تحلیلی یا، به‌عبارت دقیق‌تر، فلسفی با استفاده از استدالات عقلانی است.

مقاله حاضر در سه بخش تنظیم شده است: نخست، قوه تخیل و امکانات آن؛ دوم، یوتوپیا به‌مثابه محصول قوه تخیل؛ و در آخر، امکانات وجودی که قوه تخیل در اختیار فلسفه سیاسی قرار می‌دهد.

۲. تخیل

تعریف «تخیل»، چنان‌که در وهله اول به نظر می‌رسد، چندان سهل ممتنع نیست؛ به زعم برخی از پژوهش‌گران این حوزه، تخیل اساساً تبیین‌گریز است و باید آن را در زمره «مناطق کشف‌ناشده ذهن» دانست (Byrne 2005). استیونسون (Stevenson 2003)، یکی از محققان به‌نام تخیل، دست‌کم دوازده تعریف از تخیل در فلسفه را احصا کرده است. در این تعاریف دوازده‌گانه درخصوص چیستی، عملکرد، و تأثیرات تخیل اختلاف‌نظرهایی وجود دارد. برای مثال، درحالی‌که ارسطو یکی از نخستین فیلسوفانی است که به بحث درخصوص تخیل پرداخته و آن را یک «قوه» بشری می‌داند، برخی محققان معاصر آن را نه قوه، بلکه «فعالیت» تعریف کرده‌اند (Sepper 2013: 489)، یا درحالی‌که برخی از قدما، برای مثال افلاطون، شأن پایین‌تری برای قوه تخیل و امکانات آن قائل بوده‌اند (افلاطون ۱۳۹۰: ۳۸۳-۳۸۹)، ارسطو اعتبار ویژه‌تری برای قوه تخیل قائل بود (ارسطو ۱۳۶۹: ۲۰۲-۲۰۳). به همین‌سان، هرچند بحث درخصوص تخیل در آغاز از فلسفه شروع شد، به‌مرور زمان، حوزه‌های پژوهشی دیگر مخصوصاً روان‌شناسی وارد این بحث شدند. از این‌رو، خود پایگاه تحقیقاتی، فلسفه، یا روان‌شناسی به موضوع اختلاف تبدیل شده است، ولی، باوجود همه این اختلاف‌نظرها، بر سر چند اصل توافق وجود دارد و در این مقاله تلاش شده است، ضمن خودداری از بحث‌های مطول و دامنه‌دار درخصوص قوه یا فعالیت تخیل، روی مؤلفه‌هایی که اشتراک‌نظر و وحدت وجود دارد تمرکز شود.

۱.۲ تعریف تخیل

برخی ادعا کرده‌اند که قوه تخیل تنها قوه منحصربه‌فرد انسان است. انسان در قوه ادراک یا احساس یا حتی آگاهی وجوه مشترکی با سایر حیوانات دارد، ولی از حیث تخیل انسان منحصربه‌فرد است. یاکوب برانوفسکی در مقاله‌ای با عنوان «دست‌رسی به تخیل» بر آن است که هرچند در برخی از حیوانات گونه‌ای ظرفیت اولیه برای شبیه‌سازی وجود دارد، مانند موش‌ها یا میمون‌ها، لیکن تخیل دقیقاً همان چیزی است که انسان را از حیوانات دیگر متمایز و منحصربه‌فرد می‌کند. به نظر وی، تخیل در آدمی حتی از قدرت تکلم هم مهم‌تر است (به‌نقل از (Rerich 2017: 5).

۱.۱.۲ تخیل به‌مثابه تصویر

تخیل به‌مثابه قوای ذهنی است که شبیه تصویر حاضر می‌شود (Langland-Hassan 2020: 5). دومینیک گریگوری در امتداد همین تعریف تخیل را «قوه‌ای برای شکل‌دادن به عقاید یا تصاویر

ذهنی» تعریف کرده است (Gregory 2016: 97). این تصویرسازی امری ذهنی است. تخیل به این معنا نوع متمایزی از فرایند ذهنی نیست، بلکه هر نوع شناختی یا فرایند ذهنی است که یک تصویر ذهنی را در بر می‌گیرد. تخیل همیشه با تصویر خود را بروز می‌دهد. البته برخی محققان این تعریف از تخیل به مثابه تصویر را به چالش کشیده‌اند. برای مثال گفته‌اند که صدا مانند تصور یک قطعه موسیقی ضرورتاً به شکل تصویر بروز نمی‌کند یا با استناد به آزمایش آلن، فیلسوف فرانسوی، این تعریف را دقیق ندانسته‌اند. آلن تقریباً یک قرن پیش از افرادی که باور داشتند به سهولت می‌توانند یک تصویر بصری را تولید و در حافظه خود نگه دارند خواست تا پانتئون را به تصور درآورند و بعد ستون‌های آن را بشمارند. افراد مورد آزمایش، که بارها و بارها اثر باستانی پانتئون را از نزدیک دیده بودند، نه تنها نتوانستند تصویر کاملی از آن را متجسم کنند، بلکه از شمردن ستون‌ها هم ناتوان بودند. لذا سؤالی که مطرح شد این بود که اگر آن‌ها نمی‌توانستند پانتئون را آن‌گونه که بوده به تصور درآورند، پس واقعاً چه می‌دیدند؟ آیا اصلاً چیزی می‌دیدند؟ (Sepper 2013: 27). با این همه، چنین نقدی بر تخیل به مثابه تصویر اساس آن را زیر سؤال نمی‌برد، زیرا قرار نیست تصور عیناً عکس یا رونوشت کاملی از امر واقعی در بیرون باشد. قابلیت تخیل این است که می‌تواند آن را بازسازی و از نو بازتولید کند.

۲.۱.۲ تخیل به مثابه تفکر

در معنای دیگری به معنای نوعی فرایند اندیشه است که تفاوت اساسی با توهم و عقیده در معنای افلاطونی آن دارد (در خصوص نگرش منفی افلاطون به قوه تخیل، بنگرید به کاپلستون ۱۳۶۸: ۳۸۶). تخیل نوعی اندیشه است. تخیل در واقع تصور چیزهایی است که فکر می‌کنیم خیالی هستند (Langland-Hassan 2020: 5). تخیل تفکر ژرف‌تر درباره چیزهایی است که ممکن، خیالی، یا وانمودی تلقی می‌شوند. در مدخل *دایرةالمعارف انگلیسی آکسفورد*، تخیل یک تصور ذهنی، تصور کردن، فرض کردن، ابداع کردن، طرح‌ریزی کردن، و همین‌طور اندیشیدن و فکر کردن تعریف شده است. هازبند در تعریف تخیل به مثابه نوعی اندیشه تأکید می‌کند که «محال است بگوییم کجا اندیشه تمام می‌شود و کجا تخیل شروع می‌شود... اندیشه وابسته به واقعیت است و تخیل تاحد زیادی سختی زندگی روزمره را پنهان می‌کند» (برای آگاهی بیش‌تر، بنگرید به Dexter 1943: 134-135). برخی از محققان مانند مورفی معتقدند که تفاوت میان تفکر و تخیل را باید نه در فرایندهای ذهنی، بلکه در محصولی که تولید می‌کند بازجست:

هنگامی که فقط یک راه‌حل وجود داشته و بتوان اثبات کرد که این راه‌حل تنها راه‌حلی است که برای حل مشکلی موجود است، در قلمرو تفکر قرار داریم، ولی هنگامی که چندین

تخیل، یوتوپیا، و فلسفه سیاسی (منصور انصاری) ۱۱

راه‌حل وجود داشته باشد، در قلمرو تخیل قرار داریم. دانشمند تفکر می‌کند و مخترع تخیل (به‌نقل از 135: ibid.).

تعریف ارسطویی قوه تخیل یا مخیله هر دو تعریف ذکر شده را با هم جمع کرده است. به‌نظر ارسطو، «تفکر بدون تصویر ممکن نیست» (به‌نقل از Sepper 2013: 489). در واقع، تخیل پلی است بین تصاویری که از جهان می‌گیریم و افکاری که در ذهن خودمان تولید می‌کنیم و می‌سازیم. به این معنا، برای تفکر به تخیل و برای تخیل به تصویر نیاز داریم.

۲.۲ توانایی‌های خاص قوه تخیل

بنابراین، اگر به‌شیوه ارسطویی تخیل را قوه بشری تلقی کنیم، سؤال این است که این قوه بشری از چه توانایی‌هایی برخوردار است؟ در این جا بی‌آن‌که راه‌گرافه در پیش بگیریم و قوه تخیل را در برابر قوه تعقل قرار دهیم، قوه تخیل را با توجه به توان‌مندی‌های خاصی که دارد می‌توان همکار یا نیروی کمکی عقل دانست. قوه مخیله در تقابل با قوه تعقل نیست. تخیل به انسان کمک می‌کند تا جهان تازه و جدیدی را تصور کند. تخیل به انسان کمک می‌کند تا با انسان‌ها نه آن‌گونه که هستند، بلکه آن‌گونه که باید باشند ارتباط برقرار کند. تخیل پنجره‌ای رو به جهان ممکن می‌گشاید. تخیل به یک معنا به فراسوی آنچه می‌دانیم بیندیشیم است. انسان‌ها دوست دارند سناریوهای مختلفی را در نظر بگیرند. انسان می‌تواند داستان بگوید، موقعیت‌های آینده را به‌تصویر بکشد، با تجربیات دیگران هم‌دلی کند، توضیحات بالقوه درباره این‌که چرا اتفاقی افتاده را در نظر بگیرد، و دانش و مهارت‌ها را منتقل و حتی درباره معضلات و مسائل اخلاقی تأمل کند. این‌ها همه محصول تخیل هستند. تخیل می‌تواند بازیگوش باشد و ایده‌ای را به ذهن آدمی منتقل کند. تخیل به انسان کمک می‌کند تا از دیدگاه خود پا را فراتر بگذارد، به یک موقعیت از زوایای مختلفی نگاه کند، و مخصوصاً در زمانی که امکان عمل نیست به انسان انگیزه می‌دهد تا رو به جلو باشد.

بدون تخیل هیچ خلاقیتی وجود ندارد. انسان نه از راه تفکر، بلکه به‌مدد تخیل حاضر به نوآوری است. هانا اسکات، از محققان آزمایشگاه ذهن گرسنه، بر این باور است که «خلاقیت محصول چیزی جدید و سودمند با استفاده از قوه تخیل است» (3: 2017: Rich). به‌نظر کانت، «تخیل عامل قدرت‌مندی برای خلق کردن است، زیرا طبیعت دوم از موادی است که طبیعت واقعی به آن عرضه کرده است» (به‌نقل از 4: ibid.)؛ قدر مسلم می‌دانیم که تخیل به یادآوری تجربه گذشته به ما کمک می‌کند و می‌تواند به ما کمک کند تا ایده موجودی را با چیز جدیدی

کنار هم قرار دهیم، ولی چیزی که تخیل را منحصر به فرد و جذاب می‌کند خلق آینده است. چیزهایی را تصور می‌کنیم که واقعی نیستند یا دست‌کم الآن واقعی نیستند. تخیل به ما امکان می‌دهد تا احتمالات و امکانات آینده را به تصویر بکشیم. تخیل حتی روی نحوه درک ما از گذشته و حال نیز تأثیر گذاشته و آن را تغییر می‌دهد. بدون تردید، بسیاری از پیشرفت‌های بشری بدون کار سخت و تعهد مسئولانه به سرانجام نمی‌رسیدند، ولی مهم‌تر از این دو عنصر جاه‌طلبی‌ها یا ایده‌هایی است که از تخیل ما بیرون تراویده‌اند. اگر تخیل نبود، امکان سفر به ماه یا اختراع اینترنت وجود نداشت. تخیل امکان تغییرات شگرف و بزرگ را برای بشر فراهم کرده است.

به این معنا می‌توان گفت که قوه تخیل قوه خلاقه ذهن بشری است و به انسان این امکان را می‌دهد تا گذشته را بازسازی کند، زمان حال را به نقد بکشد، و آینده بهتری را بسازد. وانگهی، تخیل امکان تغییر برای وضع بهتر را در اختیار انسان قرار می‌دهد. طبق پژوهشی که در مؤسسه کارولینسکا انجام شده،

تخیل یک صدا یا تصور یک چیز نحوه درک ما را از جهان اطرافمان مطابق با صدایی که تصور کرده‌ایم تغییر می‌دهد. به عبارتی، اگر تصور کنیم که چیزی واقعی است، حتی بدون این‌که مدرک و سندی ارائه کنیم، تخیلمان می‌تواند ما را متقاعد کند که آن چیزی واقعی است (ibid.: 9).

۳. یوتوپیا به مثابه فراورده تخیل

در این بخش تلاش می‌کنیم آرمان‌شهرگرایی را به مثابه یکی از محصولات و فراورده‌های مهم تخیل معرفی کنیم و تلاش می‌کنیم تا نشان دهیم که آرمان‌شهرگرایی از چه خصوصیات مثبت و ارزش‌مندی برخوردار است که می‌تواند در نهایت در خدمت فلسفه سیاسی قرار گیرد.

آرمان‌شهرگرایی پدیده بسیار کهنی در تاریخ و زندگی بشری است که کتاب توماس مور با عنوان *آرمان‌شهر* (مور ۱۴۰۱) جنبه رسمی بدان بخشید. با این همه، در قرن بیستم، آرمان‌شهرگرایی در معرض تیغ تیز انتقاد قرار گرفته و برخی از چهره‌های فلسفی و جامعه‌شناسی آن را یکی از دلایل شکل‌گیری و بروز توتالیتاریانیسم دانسته‌اند. این مترادف آرمان‌شهرگرایی با توتالیتاریانیسم برای چندین دهه امکان بازگشت به این شکل از تخیل سیاسی را ناممکن کرد. منتقدان یوتوپیا عمدتاً آن را نوعی نظام بسته تلقی کرده‌اند (Eskelinen et al. 2020: 4)؛ این دیدگاه بدبینانه نسبت به یوتوپیا در آثار کسانی مانند آیزا برلین، کارل پوپر، و

تخیل، یوتوپیا، و فلسفه سیاسی (منصور انصاری) ۱۳

رالف دارندروف انعکاس یافته است. آیزا برلین، اندیشه یوتوپایی را از جهت یگانه‌انگاری اخلاقی آن، که در تقابل با کثرت و تنوع بشری قرار می‌گیرد، به‌نقد می‌کشد (برلین ۱۳۸۷). کارل پوپر کل‌گرایی اندیشه یوتوپایی را عامل شکل‌گیری توتالیتاریانیسم می‌داند (پوپر ۱۴۰۰). رالف دارندروف بر این باور است که اندیشه یوتوپایی در ذات خود مبتنی بر نگرش مطلق‌گرایان نسبت به جهان و امور آن است (Dahrendrof 1958: 116).

کارل مانهایم نخستین کسی بود که به‌دقت تلاش کرد تا دو مفهوم یوتوپیا و ایدئولوژی را از هم متمایز کند. به‌نظر وی، یوتوپیا و ایدئولوژی دو شیوه متفاوت نگرش به جهان هستند. او در زمینه جامعه‌شناسی معرفت تلاش کرد تا نشان بدهد که این عوامل اجتماعی و اقتصادی هستند که نحوه تفکر مردم را مشروط می‌کنند. به‌نظر وی، شیوه تفکر مردم تازمانی که به منشأ اجتماعی آن‌ها توجه نشود قابل‌درک نیست (Mannheim 1936: 2). به‌نظر مانهایم، دو شیوه نگرش به جهان وجود دارد: ایدئولوژیک و یوتوپایی. بسته به نقش و جایگاهی که آدم‌ها در ساختار سیاسی و اجتماعی دارند، شیوه نگرش آن‌ها متفاوت است. نگرش طبقات مسلط خواهان حفظ وجود موجود ایدئولوژیک است و نگرش طبقات فرودست و مخالف نظم موجود یوتوپایی است. به‌نظر مانهایم، یوتوپیا از سوی صاحبان قدرت چیزی غیرقابل‌تحقق تعریف شده است تا بدین وسیله طبقات فرودست را از هرگونه طغیان بازدارند (ibid.: 176-177). به‌نظر مانهایم، انسان به ایدئولوژی نیاز ندارد، ولی نیاز آدمیان به یوتوپیا یک ضرورت است.

با این همه، در چند دهه اخیر شاهد نوعی تغییر رویکرد به اندیشه یوتوپایی هستیم و نوعی نگرش ایجابی - سازنده درخصوص آن شکل گرفته است. جاکوبی حتی به زوال تخیل اندیشه یوتوپایی هشدار داده است و از آن به‌عنوان فرایند «فقیرسازی فزاینده تخیل غربی» نام برده است (به‌نقل از Eskelinen et al. 2020: 7). از این رو، تحقیقات نسبتاً مفصلی درخصوص توانایی‌ها و قابلیت‌های سازنده اندیشه یوتوپایی صورت گرفته است. چارلی مگی، طراح و نویسنده، برای اولین بار در ۱۹۹۳ دوران جدید را «عصر تخیل» نامید (Rerich 2017: 15) و حتی کسانی مانند زیگموند باومن معتقدند که «اشتیاق به تعالی یوتوپایی، که اساساً ریشه در نقصان و کاستی هستی‌شناختی ما دارد، جزئی از خصوصیات سازنده بشریت است» (Moisio and Rautiainen 2020: 99). فردریک جیمسون در کتاب *بدر زمان* اعلام می‌کند که انسان باید یاد بگیرد چه‌طور یوتوپایی بیندیشد (به‌نقل از ibid.: 104). لاکالا، یکی از پژوهش‌گران معاصر اندیشه یوتوپایی، بر این باور است که اندیشه یوتوپایی خودش نوعی فلسفه‌ورزی سیاسی است که ابزارها و روش‌های خاص خود را دارد (Lakkala 2020: 22).

البته واضح و مبرهن است که این بازگشت به معنای ناپیده‌گرفتن نقدهای بعضاً اساسی نیست که منتقدان به اندیشه یوتوپایی وارد کرده‌اند، ولی محققان علاقه‌مند به اندیشه یوتوپایی معتقدند که یوتوپیاها توانایی‌ها و قابلیت‌های اندیشه‌ای و گفتمانی فراوانی در خود دارند که نمی‌توان و نباید از آن‌ها صرف‌نظر کرد. عطف به این مسئله، برخی تلاش کرده‌اند تا انواع اندیشه یوتوپایی را از یک‌دیگر متمایز کنند. برخی یوتوپای باز را در مقابل یوتوپیاهای بسته قرار داده‌اند (ibid.). برخی یوتوپیاهای به‌مثابه نقشه و طرح را در مقابل یوتوپیاهای انتقادی قرار داده‌اند. بر مبنای این گونه‌شناسی‌ها، می‌توان گفت که ظرفیت ایجابی و مثبت یوتوپیا را نه در ایستایی یا کل‌گرایی آن باید جست‌وجو کرد، بلکه باید به‌نوعی تفسیر رابطه‌گرایانه (relationalism) در تقابل با تفسیر مطلق‌گرایانه (absolutism) روی آورد. در تفسیر رابطه‌گرایانه، یوتوپیا یک کل منسجم قابل تحقق نیست، بلکه بیش‌ازآن تصویری از وضعیت بهتر است. در عام‌ترین معنا، یوتوپیا به مکان و زمانی اشاره دارد که مطلوب‌تر از مکان و زمانی است که هم‌اینک در آن زندگی می‌کنیم (Eskelinen et al. 2020: 7). به‌نظر می‌رسد که هرگونه تلاش برای ارائه یک تعریف واحد و ثابت از یوتوپیا خود نقض غرض است و از این‌رو پاسخ به این سؤال که یوتوپیا چه کار می‌کند؟ به‌مراتب اهمیت بیش‌تری از تعریف واحد دارد. از این‌رو، در ادامه تلاش می‌کنیم تا نشان دهیم که اندیشه یوتوپایی چه کمک‌هایی به جهان ذهنی و عینی بشری می‌کند.

۱.۳ یاری‌گیری‌های اندیشه یوتوپایی

از مجموع مطالعاتی که تاکنون در خصوص اندیشه یوتوپایی صورت گرفته است می‌توان گفت که اندیشه یوتوپایی به انسان کمک می‌کند تا در حوزه‌های مختلف تخیل کند و بدیل‌های بهتر و مناسب‌تری را بیابد. در ادامه به چند امکان اندیشه یوتوپایی می‌پردازیم.

۱.۱.۳ اندیشه یوتوپایی به‌مثابه تفکر متفاوت

یکی از مهم‌ترین امکاناتی که اندیشه یوتوپایی در اختیار انسان قرار می‌دهد تفکر متفاوت است. هم‌چنان‌که خواهیم دید، زمان حال همواره تمایل به تثبیت خودش به‌مثابه یک وضعیت ایستای نهایی دارد. اندیشه یوتوپایی در تقابل با این ایستایی، با استفاده از تخیل، این امکان را به انسان می‌دهد تا وضعیت‌های متفاوتی را به‌تصویر بکشد. فرارفتن از تفکر ایستای کنونی خود راهی برای غنی‌تر کردن تفکر است. همان‌طور که مارگارت کانون در خصوص هانا

تخیل، یوتوپیا، و فلسفه سیاسی (منصور انصاری) ۱۵

آرنت گفته است، آرنت بیش از هرچیزی این امکان را به ما داده است تا از زاویه دیگری به یک پدیده بنگریم یا درواقع پنجره دیگری است رو به حقیقت (انصاری ۱۳۷۹: ۱۷۱). به این معنا، یوتوپیا یک تمرین فکری است.

۲.۱.۳ اندیشه یوتوپایی به مثابه جهان متفاوت

یکی از امکانات دیگر که اندیشه یوتوپایی فراهم می‌کند امکان جهان متفاوت و ازاین‌رو احتمالاً بهتر است. یوتوپیاها، برخلاف کابوس‌آبادها (dystopia)، وضعیت آرمانی از جهان ارائه می‌دهند. درواقع، یوتوپیا «نه به این جهان و آری به آن جهان دیگر» است (Laakso 2020: 80). سرگذشت ندیمه، رمانی از مارگارت آتوود، با به تصویر کشیدن یک کابوس‌آباد، تلاش می‌کند تا جهان را از خطر پیش رو آگاه کند (آتوود ۱۴۰۱). یوتوپیا، به این معنا، شبیه طرح‌های معماری است (Eskelinen et al. 2020: 7). یوتوپیاها ادبی در زمره بهترین یوتوپیاها از این لحاظ هستند. نه تنها تصویری از دنیای متفاوت و بهتر ارائه می‌کنند، بلکه حتی این امکان را برای خواننده و مخاطب فراهم می‌کنند که از طریق تداعی و تعمق به درک بهتری از جهان ممکن برسند. درواقع، یکی از مهم‌ترین کارکردهای یوتوپیا ارائه جهان‌های ممکن است و نه ضرورت جهان‌های ناممکن. تری ایگلتون بر این باور است که دنیاها تخیلی، مخصوصاً در داستان‌های یوتوپایی، ابزارهایی هستند برای این که «از دنیایی که در آن زندگی می‌کنیم خجل و شرم‌سار باشیم» (به نقل از 9: ibid.).

۳.۱.۳ اندیشه یوتوپایی به مثابه نسبی کردن زمان حال

از کارکردهای دیگر اندیشه یوتوپایی نسبی کردن زمان حال است. زمان حال همواره تمایل دارد تا خود را به عنوان مرحله‌ای متصلب و تغییرناپذیر در زندگی بشری محکم و استوار کند. به نظر باومن، یوتوپیا این امکان را به انسان می‌دهد تا زمان حال را به مثابه لحظه‌ای در یک فرایند تاریخی بی‌پایان ببیند. ازاین‌رو، یوتوپیا به ما این امکان را می‌دهد که به این درک برسیم که زمان حال فقط یکی از دهه‌های انتخابی بوده که انسان پذیرفته است و لذا می‌توانست متفاوت و دیگرگونه باشد. علاوه براین، زمان حال دیگر نمی‌تواند تعیین‌بخش آینده باشد، بلکه برحسب انتخاب‌های زمان حال می‌توان آینده‌های متفاوتی را تخیل کرد (Lakkala 2020: 22). یوتوپیا تصویر متفاوتی از زمان حال ارائه می‌کند.

۴.۱.۳ تفسیر و تأویل دگرگون از گذشته

هرچند موضوع تخیل و یوتوپیا در ذات خود معطوف به آینده و نقد گذشته و زمان حال است (Rerich 2017: 7)، بسیاری از یوتوپیاها، با ارائه تصویری آرمان‌گرایانه، نه ضرورتاً واپس‌گرایانه، از گذشته، امکان یوتوپیا‌های آینده را فراهم کرده‌اند. بازسازی‌های آرمانی از آتن ماقبل سقراطی یا عصر دموکراسی پریکلسی، از روسو تا هایدگر و نیچه و آرنست و دیگران، در تاریخ فلسفه بشری از اهمیت خاصی برخوردار بوده‌اند.

۵.۱.۳ اندیشه یوتوپایی به‌مثابه تغییر آینده

اندیشه یوتوپایی با تخیل و غنی‌سازی و همین‌طور تصویر جهان‌های دیگر آینده متفاوتی را به‌تصویر می‌کشد و امکان فرارفتن از تصلب زمان حال را فراهم می‌کند و از این‌رو امکان تغییر را هموار می‌کند. یوتوپیا و تخیل معطوف به آینده است و آینده فقط از طریق تغییر در زمان حال اتفاق می‌افتد. یوتوپیا از طریق خلق و ارائه آرمان‌های اجتماعی و سیاسی تازه امکان تغییر را فراهم می‌کند. اندیشه یوتوپایی ایده‌هایی را برای دگرگونی ساختاری اجتماعی بیان می‌کند (Eakelinen et al. 2020: 37). دموکراسی، به‌مثابه پروژه همیشه ناتمام و ناکامل، فقط از طریق اندیشه یوتوپایی قابل تعمق شدن است. بنابراین، پیش‌شرط یک دموکراسی کارآمد این است که مردم با کسب مهارت‌های تخیلی بتوانند به‌شکل جمعی یوتوپیا‌های دگرگون‌بخشی داشته باشند (Eskelinen 2020: 162).

۶.۱.۳ اندیشه یوتوپایی به‌مثابه تخیل امیدبخش

سرجمع همه کارکردهای فوق را می‌توان در امید خلاصه و جمع‌بندی کرد. یوتوپیا، برخلاف کابوس‌آبادها، با به‌تصویرکشیدن یک وضعیت آرمانی ممکن در آینده و نقد زمان حال، روح امید فردی و جمعی برای تغییر را فراهم می‌کند. هرچند میل و امید به تغییر و دست‌یافتن به زندگی بهتر را می‌توان به اشکال مختلف بیان کرد، یکی از رسانه‌های مهم این نشر امید یوتوپیاست. یوتوپیا با تخیل زندگی بهتر و جهان بهتر امید را به امر جمعی مبدل می‌کند (Eakelinen et al. 2020: 49). به‌نظر هالووی، یوتوپیا، از طریق عمل ترک‌انداختن (method of the crack)، این امکان امیدبخش را به مردم می‌دهد که جهان همیشه به روی تغییر گشوده است و فقط این ایدئولوژی طبقه مسلط است که تلاش کرده آن را بسته نگه دارد (Lakkala 2020: 22). از این‌رو، این امید را در دل‌های مردمان می‌افروزد که به‌تعبیر مارشال برمن «هرآن‌چه سفت و سخت است دود می‌شود و به‌هوا می‌رود» (برمن ۱۴۰۱).

۴. تخیل و یوتوپیا به مثابه ابزار فلسفه سیاسی

در سال‌های اخیر در خصوص نسبت میان تخیل، یوتوپیا، یا به تعبیر رایج‌تر ایدئالیزه‌شدن (idealization) نظریه بحث‌های پُردامنه‌ای در حوزه مطالعات فلسفه سیاسی سر برآورده است. گروه واقع‌گرایان فلسفه سیاسی بر این باورند که حضور هرگونه یوتوپیا در فلسفه سیاسی ناموجه است و به کژکارکردی‌هایی منجر می‌شود که منتقدانی مانند ریمون گس به آن‌ها اشاره کرده‌اند و او حتی آن را نوعی ایدئولوژی می‌نامد (Geuss 2008). درمقابل گروهی باورمند به نقش ایدئالیزه‌شدن نظریه هستند که معتقدند هرگونه نظریه‌پردازی متضمن ایدئال‌سازی و انتزاع است. میان این دو گرایش، گروه میانه‌روتری هستند که بر این باورند که مخصوصاً، باتوجه به فلسفه سیاسی عملی، با نیم‌نگاهی به دنیای واقعی، می‌توان از انتزاع یا ایدئالیزه‌شدن اندیشه بهره برد. این گروه سوم، مخصوصاً از مفهوم «یوتویای واقع‌گرایانه» (realistic utopia) جان رالز دفاع و حمایت کرده‌اند (Sirsch 2020: 17). اریک الین رایت، جامعه‌شناس آمریکایی، نیز از مفهوم «یوتویای واقعی» (real utopias) استفاده کرده است. منظور او نهادها و کردارهای سیاسی هستند که به‌هیچ‌روی غیرقابل دسترس نیستند، ولی هنوز متولد نشده‌اند (Wright 2009).

در مقاله حاضر تلاش ما، بیش از ورود به این منازعه دامنه‌دار، دفاع به نفع نقش و کارکرد تخیل و یوتوپیا در فلسفه سیاسی است. این نقش و جایگاه را می‌توان برحسب هستی‌شناسی و یا روش‌شناسی تعریف و تبیین کرد. از حیث هستی‌شناسی باید به این سؤال پاسخ داده شود که آیا تخیل و یوتوپیا در ذات این دیسپلین مطالعاتی است یا نه؟ از حیث روش‌شناختی هم می‌توان تخیل و یوتوپیا را روش و متد یا ابزار فلسفه سیاسی دانست (Chrostowska and Ingram 2016: xiv). در مقاله حاضر همین‌طور قصد نداریم درگیر این منازعه پیچیده و نسبتاً فلسفی شویم، ولی به نظر می‌رسد حضور و نقش تخیل و یوتوپیا را نه صرفاً می‌توان به هستی‌شناسی تقلیل داد و نه به روش‌شناسی، بلکه باید گفت که فلسفه سیاسی یک کل یک‌پارچه است که تخیل و یوتوپیا همراه با عناصر دیگر به آن شکل می‌دهند. در ادامه تلاش می‌کنیم تا به بخشی از امکانات یا ابزارهایی که تخیل و اندیشه یوتویایی در اختیار فلسفه سیاسی قرار می‌دهد بپردازیم.

۱.۴ خلاقیت و نوآوری در تولید مفاهیم: زبان فلسفه سیاسی

خلاقیت و نوآوری نهفته در خلاقیت در فلسفه سیاسی به تولید و خلق هزاران مفهوم سیاسی منجر شده است که اساساً بدون تخیل و اندیشه یوتویایی قابل تصور نبوده‌اند. برای مثال،

اصحاب قرارداد اجتماعی از هابز، لاک، و روسو ده‌ها مفهوم را تولید کرده‌اند که تا قبل از آن وجود نداشتند. مفهوم عصر طلایی روسو (۱۴۰۱)، قرارداد اجتماعی جان لاک (۱۳۹۸)، و لویاتان توماس هابز (۱۴۰۱) با ده‌ها مفهوم ریز و درشت دیگر محصول یک نگاه تخیل‌آمیز به گذشته، حال، و آینده بوده است. این مفاهیم هیچ‌کدام در دنیای واقعی هرگز وجود خارجی نداشته‌اند. مفهوم اراده همگانی ژان ژاک روسو اصطلاح نوآورانه تازه‌ای در عرصه اندیشه سیاسی بوده است که با آن صورت‌بندی سیاسی جدیدی شرح داده شده است. مارگارت کانون در ستایش هانا آرنت گفته است که او مفاهیم زیادی را به مخزن واژگانی اندیشه و فلسفه سیاسی افزوده است (انصاری ۱۳۷۹: ۱۷۰). بنابراین، فلسفه سیاسی اساساً از طریق خلق مفاهیم و واژگان جدیدی است که می‌تواند جهان متفاوتی را بسازد. درک ما از جهان و سیاست از طریق این مفاهیم غنی‌تر می‌شود. به این معنا می‌توان گفت که بدون تخیل و اندیشه یوتوپایی امکان تولید و خلق واژگان و مفاهیم تازه، که خودشان درک ما را از جهان شکل می‌دهند، ممکن نبود.

۲.۴ جهان متفاوت در فلسفه سیاسی

فلسفه سیاسی ایده و کار خودش را از طریق ارائه تصویر متفاوت از جهان، جهانی غیر از جهان کنونی، ارائه می‌کند. وظیفه فلسفه سیاسی صرفاً این نیست که آن‌چه را که موجود است توصیف کند، بلکه وظیفه دارد که آن‌چه را که باید (در معنای حداکثرگرایی فلسفه سیاسی) یا آن‌چه را که ممکن است (در معنای حداقل‌گرایی فلسفه سیاسی) ارائه کند. ایده جمهور افلاطون، که در آن فیلسوفان باید شاه شوند یا شاهان باید فیلسوفان شوند، که در زمره انتظار حداکثرگرایی از فلسفه سیاسی قرار می‌گیرد، بعد از نزدیک به سه‌هزار سال هم‌چنان امکانی ناممکن به نظر می‌رسد، ولی هم‌چون افقی در دوردست‌ترین نقطه عالم این امکان و فرصت را برای انسان فراهم کرده است تا حداقل بیندیشد که زندگی سیاسی مستلزم آگاهی، آموزش، دانش، و ... است. به همین سان، ایده حوزه عمومی و سیاست موردنظر هانا آرنت چنان دور از دست‌رس به نظر می‌رسد که برخی از پژوهش‌گران ادعا کرده‌اند که فلسفه او فلسفه زیباشناسانه است یا به همین سان مفهوم ابرانسان و اراده معطوف به قدرت نیچه تصویری از یک دنیای کاملاً متفاوت را در اختیار انسان قرار می‌دهد (نیچه ۱۳۷۷، ۱۳۷۹، ۱۳۸۴)؛ دنیاهایی که در همان نگاه اول ناممکن به نظر می‌رسند. باین‌همه، هر سه این فیلسوفان جهان متفاوتی را پیش روی ما قرار داده‌اند که با آن می‌توانیم زمان حال را نقد کنیم و دریابیم که چه‌طور می‌توانیم گامی به‌سوی بهترشدن یا زندگی بهتر برداریم. هر دو این نمونه‌ها، که در زمره درک

حداکثرگرایی فلسفه سیاسی قرار می‌گیرند، بیش از هر چیزی الهام‌بخش بوده‌اند. در درک حداقل‌گرایی فلسفه سیاسی می‌توان به فلسفه سیاسی جان رالز اشاره کرد که پیروان و شاگردان او از آن با عنوان «فلسفه سیاسی عملی» نام برده‌اند و معتقدند که، درعین یوتویایی بودن، واقع‌گرایانه است و از آن با عنوان «یوتویای واقع‌گرا» نام برده می‌شود (Sirsch 2020).

۳.۴ نسبی کردن زمان حال

هم‌چنان‌که اشاره کردیم، یکی از کارکردهای مهم تخیل و یوتوپیا نسبی کردن زمان حال است؛ از فلسفه سیاسی کلاسیک تا فلسفه سیاسی معاصر فیلسوفان سیاسی با ارائه تصویرهای بدیل برای نظم سیاسی رایج در دوران خود در خدمت این نسبی‌سازی زمان حال بوده‌اند. مدینه فاضله افلاطونی مدلی در اختیار دورانش قرار می‌دهد که نظم رایج زمان حال را به‌چالش می‌کشد. به همین‌سان، دوره طبیعی و دوره سیاسی در اندیشه سیاسی اصحاب قرار دارد، از هابز گرفته تا کانت و روسو، مبتنی بر نقد زمان حال است. بنابراین، یکی از کارکردهای یوتوپیا، خواسته یا ناخواسته، زدودن هر نوع جبر تاریخی است. نظم سیاسی موجود در زمان حال یکی از امکان‌هایی بوده که به دلایلی غیر از ضرورت وجودی مسلط و هژمونیک شده است. آرنست در کتاب مهم خود با عنوان وضع بشری به‌خوبی نشان می‌دهد که چه‌طور بر اثر اشتباهات نظری یا عملی در گذشته توتالیترانیسم در قرن بیستم سر برآورده است (به‌نقل از انصاری ۱۳۷۹: ۱۲۱). این نحوه نگرش به نظم سیاسی همواره این امکان را برای مخاطبان فراهم می‌کند تا بتوانند بدیل‌هایی را به‌تصور درآورند.

۴.۴ تفسیر متفاوت از گذشته

فلسفه سیاسی اساساً بدون تفسیر گذشته راهی به‌سوی آینده نمی‌یابد. یوتوپیاها با ارائه تصویرهای کابوس‌آبادی یا خیال‌آبادی از گذشته امکان یک تصویرسازی از آینده را ممکن می‌کنند. اصطلاح وضع طبیعی در اندیشه سیاسی اصحاب قرارداد روایتی از گذشته برای رسیدن به وضع سیاسی در آینده است. از حیث انسان‌شناسی، مدارک مستدل و مستندی وجود ندارد که ما دوره‌ای را وضع طبیعی بنامیم. بااین‌همه، اصحاب قرارداد اجتماعی برای تصویر نظم سیاسی که در آینده داشتند ناگزیر به خلق وضع طبیعی در گذشته شدند. وضع طبیعی در هابز بیش‌تر شبیه کابوس‌آباد است؛ جایی که انسان گرگ انسان است و هرکسی باید به‌زور بازو از جان و زندگی‌اش پاس‌داری و حراست کند. در مقابل وضع طبیعی

ژان ژاک روسو یک عصر طلایی (golden age) بود که در آن انسان آزاد بود، چیزی به اسم دیوار و مالکیت وجود نداشت، و انسان با ورود به جامعه خود را در بند کرده بود (روسو ۱۴۰۰). در فلسفه سیاسی نیچه، آرنت، و هابرماس نیز یک گذشته طلایی وجود داشته که از دست رفته است؛ برای آرنت و نیچه، دوره پیش‌سقراطی و دموکراسی آتنی دوره طبیعی بود و برای هابرماس قهوه‌خانه‌های قرن هجدهم انگلستان.

۵.۴ اصل تغییر و امید به‌مثابه ماده فلسفه سیاسی

فلسفه سیاسی با تصویرپردازی از یک گذشته خیال‌آباد یا کابوس‌آباد و نیز نقد زمان حال و ارائه تصویری تخیلی از آینده در ذات خود اصل تغییر را پذیرفته است. بر مبنای پذیرش اصل تغییر، امید بشری برای رسیدن به زندگی بهتر و وضعیت بهتر به‌عنوان یکی از کارکردهای اصلی تخیل و یوتوپیا هموار می‌شود. در تاریخ فلسفه سیاسی به صدها نمونه از تغییر همراه با امید می‌توان اشاره کرد؛ از مدینه فاضله افلاطون تا وضع سیاسی در روسو، که الهام‌بخش انقلاب فرانسه بود، تا فلسفه سیاسی مارکس و مارکسیسم، که به انقلاب شوروی منجر شد، تا فیلسوفان سیاسی چپ نو، که الهام‌بخش حوادث می ۱۹۶۸ فرانسه شدند. شاید گزاف نباشد اگر ادعا کنیم که پشت سر هر کدام از مراحل بزرگی که بشر در طول تاریخ طی کرده است، می‌توان ردی از هم‌دستی تخیل، یوتوپیا، و فلسفه سیاسی را یافت.

۵. نتیجه‌گیری

هم‌چنان‌که در مقدمه بیان شد، در دهه‌های بعد از جنگ جهانی دوم بر اثر فجایعی که ایده‌های بزرگی مانند مارکسیسم در شوروی و فاشیسم در آلمان رقم زدند، بدبینی فزاینده‌ای به یوتوپیا و به تبع آن نقش قوه تخیل در فلسفه به‌طور کلی و فلسفه سیاسی به‌طور خاص شکل گرفت. با این‌همه، در یکی دو دهه گذشته، شاهد نوعی بازگشت خوش‌بینانه و البته هوشیارانه به یوتوپیاها و تاحدود زیادی کابوس‌آبادها در فلسفه سیاسی هستیم. جان رالز با طرح یوتوپای واقع‌گرایانه راه مسدودشده را مجدداً بازگشایی کرد. در چند سال اخیر گویا سه دسته از مطالعات جدا از هم هم‌چون رودخانه‌های مجزا از هم در نقطه‌ای با هم تلاقی کردند؛ از یک‌سو، قوه تخیل در مرکز توجه تحقیقات روان‌شناختی و انسان‌شناختی قرار گرفت و اهمیت ویژه‌ای یافت و مخصوصاً به‌عنوان قوه خلاقیت و نوآوری تاحد زیادی به رسمیت شناخته شد. از سوی دیگر، مطالعات جدیدی در خصوص نقش و اهمیت یوتوپیاها صورت گرفت و با

هوشیاری نسبت به درس‌هایی که از یوتوپیاها بسته و کل‌گرا گرفته شد بر اهمیت و نقش سازنده آن‌ها تأکید شد. در این مقاله، با عطف به این تلاش‌ها تلاشی مقدماتی صورت گرفت تا نشان دهیم که فلسفه سیاسی، به‌عنوان شاخه‌ای از درخت تنومند فلسفه، از آغاز ناگزیر از بهره‌گیری از قوه تخیل بوده است و به یک معنا بدون قوه تخیل و اندیشه یوتوپیایی نه تنها نمی‌توانست زبان فلسفی خود را غنی کند، بلکه حتی امکان طرح ایده‌های خود را نداشت. بدون قوه تخیل ما هرگز امکان نقد گذشته و زمان حال را نمی‌یابیم و طرح جدیدی برای آینده ناممکن می‌شود. همان‌طور که کشتی زیردریایی ژول ورن در زمان نگارش شاید امری دور از ممکن به نظر می‌رسید، ولی خیلی زود جامعه واقعیت پوشید. بسیاری از اندیشه‌های سیاسی یوتوپیایی این امکان را دارند که در عمل محقق شوند؛ کما این که یک روز هرگز قابل تصور نبود که زن‌ها حق رأی یا مقام سیاسی درخوری داشته باشند.

از این رو، در آموزش فلسفه سیاسی در کنار فلسفه‌ورزی عقلانی، که در جای خود اهمیت به‌سزایی دارد، نیاز است تا از قوه تخیل و یوتوپیا بهره گرفت و از ظرفیت و خلاقیت این قوه غافل نماند. در عین حال، این مقاله تلاشی مقدماتی در پاسخ به این پرسش همیشگی دانشجویان است که این حرف‌ها که عملی و شدنی نیست، چرا مهم هستند؟ پاسخ ساده است، یوتوپیاها جهان ما را می‌سازند، ولی نه همان لحظه‌ای که تخیل می‌کنیم. فیلسوف شاه افلاطون حتی اگر هرگز قابل تحقق نباشد، آموزه‌هایی را وارد زندگی واقعی بشری کرده است که بدون آن ایده ممکن نبوده‌اند. ممکن شده‌ها در گروهی همان ناممکن، به نظر، رسیده‌ها ممکن شده‌اند.

کتاب‌نامه

- آتوود، مارگارت (۱۴۰۱)، *سرگذشت ندیمه*، ترجمه سهیل مسمی، تهران: ققنوس.
- ارسطو (۱۳۶۹)، *درباره نفس*، ترجمه علی مراد داوودی، تهران: حکمت.
- افلاطون (۱۳۹۰)، *جمهور*، ترجمه فؤاد روحانی، تهران: علمی و فرهنگی.
- انصاری، منصور (۱۳۷۹)، *هانا آرنه و نقد فلسفه سیاسی*، تهران: مرکز.
- انصاری، منصور (۱۳۸۴)، *دموکراسی گفت‌وگویی: امکانات دموکراتیک در اندیشه میخائیل باختین و یورگن هابرماس*، تهران: مرکز.
- برلین، آیزایا (۱۳۸۷)، *آزادی و خیانت به آزادی: شش دشمن آزادی بشری*، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: ماهی.
- برمن، مارشال (۱۴۰۱)، *تجربه مدرنیته*، ترجمه مراد فرهادپور، تهران: طرح نو.

- پوپر، کارل (۱۴۰۰)، *جامعه‌باز و دشمنان آن*، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: خوارزمی.
- روسو، ژان ژاک (۱۴۰۱)، *قرارداد اجتماعی*، ترجمه مرتضی کلانتریان، تهران: آگه.
- کاپلستون، فردریک چارلز (۱۳۶۸)، *تاریخ فلسفه، جلد یکم: یونان و روم*، ترجمه جلال‌الدین مجتبوی، تهران: علمی و فرهنگی.
- لاک، جان (۱۳۹۸)، *دو رساله حکومت*، ترجمه فرشاد شریعت، تهران: نگاه معاصر.
- مور، توماس (۱۴۰۱)، *آرمان‌شهر*، ترجمه داریوش آشوری، تهران: آگه.
- نیچه، فردریش ویلهلم (۱۳۷۷)، *اراده قدرت*، ترجمه مجید شریفی، تهران: جامی.
- نیچه، فردریش ویلهلم (۱۳۷۹)، *فراسوی نیک و بد*، ترجمه داریوش آشوری، تهران: خوارزمی.
- نیچه، فردریش ویلهلم (۱۳۸۴)، *تبارشناسی اخلاق*، ترجمه داریوش آشوری، تهران: آگه.
- هابز، توماس (۱۴۰۱)، *لویاتان*، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نی.

- Byrne, A. (2007), "Possibility and Imagination", *Philosophical Perspectives*, vol. 21, no. 1, 44-125.
- Byrne, R. (2005), *The Rational Imagination: How People Create Alternatives to Reality*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Chrostowska, S. D. and J. D. Ingram (2016), *Political Uses of Utopia*, New York: Columbia University Press.
- Dahrendorf, R. (1958), "Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis", *The American Journal of Sociology*, vol. 64, no. 2, 115-127.
- Eskelinen, T. (2020), "Democracy as Utopia: on Locating Radical Rootes", in: *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Teppo Eskelinen (ed.), Zed Books.
- Eskelinen, T., K. Lakkala, and M. Laakso (2020), "Introduction: Utopias and the Revival of Imagination", in: *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Teppo Eskelinen (ed.), Zed Books.
- Eskelinen, T., K. Lakkala, and M. Pyykkonen (2020), "The Privatization and Recollectivization of Hope", in: *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Teppo Eskelinen (ed.), Zed Books.
- Geuss, R. (2008), *Philosophy and Real Politics*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Gregory, D. (2016), *Imagination and Mental Imagery in The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination*, London and New York: Routledge.
- Kind, A. (2016), *Exploring Imagination in The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination*, London and New York; Routledge.
- Laakso, M. (2020), "Social Dreaming and Uses of Narrativity, Tellability and Experientiality in Literary Dystopia", in: *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Teppo Eskelinen (ed.), Zed Books.

تخیل، یوتوپیا، و فلسفہ سیاسی (منصور انصاری) ۲۳

Lakkala, K. (2020), "Disruptive Utopianism: Opening the Present", in: *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*, Teppo Eskalinen (ed.), Zed Books.

Manent, P. (2003), "Le Retour de La Philosophie Politiqu", *Politique et Sociétés*, vol. 22, no. 3, 179-195.

Mannheim, K. (1936), *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, Louis Wirth and Edward Shils (trans.), London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co./ New York: Harcourt, Brace and Co. New ed. London: Routledge, 1991.

